

УДК 343.137.9 (091)

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Дубовик О.І., здобувач

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
80664580067@ukr.net*

У статті розглядається проблема розвитку відновного правосуддя в Україні. Зроблено висновок, що інтеграція України у світову та європейську спільноти вимагає від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян, із врахуванням реалій розвитку українського суспільства. Тому надзвичайно важливим є використання світового досвіду розвитку концепції відновного правосуддя з подальшим закріпленням її в національному законодавстві.

Ключові слова: відновне правосуддя, примирення, медіація, система кримінального судочинства, ініціативи громадських організацій.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ В УКРАИНЕ

Дубовик О.И.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
80664580067@ukr.net*

В статье рассматривается проблема развития восстановительного правосудия в Украине. Сделан вывод, что интеграция Украины в мировое и европейское сообщество требует от нашего государства адаптации национального законодательства к международным стандартам и обязательствам. Особенно это касается криминального процесса, через который осуществляется охрана важных конституционных прав, свобод и интересов граждан, с учетом реалій развития украинского общества. Поэтому чрезвычайно важным является использование мирового опыта развития концепции восстановительного правосудия, с последующим закреплением ее в национальном законодательстве.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, примирение, медиация, система криминального судопроизводства, инициативы общественных организаций.

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF RESTORATIVE JUSTICE ARE IN UKRAINE

Dubovik O.I.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
80664580067@ukr.net*

The article deals with issues of restorative justice. The author comes to the conclusion that Ukraine's integration into the world and European community requires from our country adaption of the national legislation to the international standards and obligations. This is particularly true of the criminal proceedings, through which the important constitutional rights, freedoms and interests of citizens are protected.

The results of the recent theoretical and practical studies show that the introduction of restorative justice programs will help the criminal justice better cope with performance of its tasks in areas related to meeting the needs of victims, increase of offender's accountability for his/her actions, reduction of recidivism and fear of crime in community.

The restorative justice provides for the active involvement of victims, offenders and others affected by the criminal acts of the public in the process of justice. Finally, the recovery process is not aimed at punishment, but at settlement of relationships, restoration of good order in the community and reintegration of offenders into society for the prevention of offenses in the future.

Article deals with the general concept of restorative justice and provides a general characteristics of the concept.

The author characterizes the principles of restorative justice, provides the examples of restorative justice practices, and describes the introduction of the concept of justice in different countries. The author explores whether the restorative justice can completely replace the current system of justice, or the restorative justice should rather be considered in addition to the existing court system. At the end the author concludes that the basis of restorative justice is the realization that crime is a harm to the victims and the understanding that the offender shall bear responsibility for his or her deeds.

Therefore, it is vital to use the global experience of developing the concept of restorative justice, and then implement the same in the national legislation.

Key words: restorative justice, reconciliation, mediation, criminal justice system, initiative of public organizations.

Розробка нового – відновного – способу реагування на злочин стала реакцією на переважно каральну спрямованість існуючого правосуддя. Насамперед існує правосуддя відрізняє неухва до потреб

жертв злочинів. Багато жертв потребують відновлення почуття безпеки, довіри до людей, компенсації матеріального збитку. Хворобливі переживання – страх, горе, беззахисність, недовіра до людей, самозвинувачення – можуть багато років мучити жертву. Для деяких жертв злочинів дуже важлива можливість поділитися особистою історією й отримати відповіді на запитання безпосередньо від правопорушників.

Важливість відновного правосуддя підтверджується й тим, що цю проблему досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Серед вітчизняних дослідників можна назвати таких: І.А. Войтюк, А.О. Горова, Т.А. Денисова, В.В. Землянська, І.І. Ємельянова, В.Д. Каневська, О.В. Коваленко, Р.Г. Коваль, І.М. Козьяков, М.В. Костицький. Серед закордонних науковців відновне правосуддя досліджували І. Айртсен, Д. Ван Несс, Дж. Брейтуейт, Я. Валюк, Б. Вос, Л. Головка, М. Гроенхейзен, Г. Зер, Р. Коатс, Л. Корнозова, Н. Крісті, Д. Маєрс, Дж. Максвел, Р. Максудов, Т. Маршал.

Не дивлячись на те, що останнім часом питанням врегулювання й вирішення конфліктів стало приділятися значно більше уваги, проте тема альтернативного вирішення правових суперечок і конфліктів, як в комплексі, так і за окремими процедурами, належить до малодосліджених у вітчизняній юридичній науці.

Інтеграція України у світову та європейську спільноту вимагає від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян, із врахуванням реалій розвитку українського суспільства.

Для інституалізації відновного правосуддя в Україні варто зосередити увагу на дослідженні таких проблем: 1) зміст програм відновного правосуддя; 2) можливі форми їх реалізації; 3) необхідна нормативно-правова база.

Важливо зазначити, що всі заходи відновного правосуддя, які відбуваються в Україні, зазвичай ініціюються й утілюються в життя мережею громадських організацій і фактично не мають підтримки на державному рівні з точки зору як законодавчого врегулювання, так і будь-якої технічної допомоги. Таким чином, медіація між потерпілим і правопорушником в Україні – це переважно автономний процес, що відбувається поза межами кримінального судочинства завдяки унікальним механізмам співпраці, розробленим через відсутність хоча б якоїсь нормативно-правової бази для медіації в кримінальних справах і введеним у дію угодами про співпрацю, які укладали зацікавлені сторони на місцевому рівні. Такі відновні програми є результатом пілотних ініціатив, що підтримуються насамперед іноземними донорами та місцевою владою (у деяких випадках).

У цілому розвиток інституту примирення, що спирається на механізми звичайного права (договір жертви та правопорушника, посередництво громадськості, адресне відшкодування збитку), повинен забезпечити такі переваги й вигоди:

- 1) прокурори та слідчі не лише знайдуть ясність щодо порядку вживання статей Кримінально-процесуального кодексу України, що забезпечують можливість примирення, а й отримають новий спосіб впливу на правопорушників (у вигляді покладання персональної відповідальності згідно з мирним договором). Цей спосіб особливо цінний у тих випадках, коли покарання у вигляді позбавлення свободи не є доцільним, а безкарність шкідлива;
- 2) систематичне вживання процедур примирення дозволить скоротити бюджетні витрати на кримінальне переслідування з малозначних справ (якщо справа закінчиться примиренням, то обвинувачений не міститиметься в СІЗО в очікуванні суду. Крім того, припинення справи дозволить не проводити самого судового розгляду). Засоби, що звільнилися, знадобляться для організованої державної протидії наркобізнесу, професійній злочинності, корупції тощо;
- 3) щодо частини кримінальних справ буде введений у дію додатковий механізм адресного відшкодування шкоди потерпілому;
- 4) буде досягнуте розвантаження суду від ведення частини малозначних справ і часткове розвантаження слідчих;
- 5) буде повернена активна роль у вирішенні конфлікту потерпілому та правопорушникові. Для потерпілого цей інститут дозволить відшкодувати збиток, і якщо не пробачити, то досягти свідомості справедливості. Для правопорушника зустріч із потерпілим повинна дати покаяння, бажання спокутувати свою провину, повернення в нормальні суспільні відносини;

- б) процедурні можливості примирення дозволять (якщо необхідно) надати правопорушникам соціальну та психологічну реабілітацію через направлення їх у різні соціальні та психологічні служби й нагляд за ними в цей період із боку громадськості. Особливо важливою є своєчасна реабілітація неповнолітніх;
- 7) громадяни, що беруть участь у примиренні, освоюють дуже актуальну сьогодні цивілізовану форму виходу з конфліктів.

Проте нині юридичне значення процедури примирення не дуже велике; крім того, в основу відповідного інституту не закладені ні організаційні механізми, ні чіткі процедури.

Процедура примирення є центральною ланкою в організації роботи із злочинцем і злочинцем. Ця процедура у відновному правосудді реалізується через посередництво, або медіацію. У широкому сенсі терміном «медіація» позначається спосіб вирішення конфлікту за допомогою неупередженої третьої сторони, коли рішення приймається самими сторонами.

У сучасній теорії та практиці виділяють таку типологію медіацій щодо кримінального процесу: медіація як альтернатива кримінальному процесу, як його частина та як доповнення [1, ст.18]. У першому випадку справа виводиться з кримінального процесу на досить ранніх стадіях або до порушення кримінальної справи; у другому випадку медіація включена в судочинство як його складова. Це не означає, що посередництво неодмінно регулюється карно-процесуальними нормами, проте воно стає певним технологічним елементом процесу. Тут медіація не є альтернативою, просто подальша стадія судочинства враховує результати відновної програми, зокрема, коли можливе відстрочення вироку та суд виносить остаточну ухвалу з врахуванням результатів медіації. Якщо угоди досягти не вдається (або одна зі сторін взагалі відмовляється від примирення), справа повертається в офіційну систему. І нарешті, про медіацію як доповнення до кримінального процесу: у деяких країнах практикується медіація у в'язницях, що проводиться після винесення судової ухвали. Її сенс не стільки в юридичних наслідках, скільки в досягненні гуманітарних ефектів, хоча й у цьому випадку можливі юридичні наслідки [2, с. 24].

Аналізуючи європейську практику медіації, Л.В. Головка виділяє два типи: «медіація в рамках власних повноважень» і «суспільна», або «делегована», медіація, здійснювана під судовим контролем. У першому випадку офіційні особи самостійно застосовують заходи з примирення сторін, не вдаючись до допомоги третіх осіб. У межах власних повноважень проводять медіацію, наприклад, поліцейські в Новій Зеландії. У другому випадку повноваження з організації зустрічей жертви та правопорушника передаються компетентним організаціям або особам. Найчастіше це громадські організації або спеціальні служби, а офіційний орган приймає рішення про передачу випадку для проведення подібної роботи. Другий варіант є більш популярним, оскільки посередником повинна виступати незалежна особа. Досить поширеною практикою є використання волонтерів для проведення програм. Такий хід забезпечує участь співтовариств у вирішенні кримінальних конфліктів [3, с. 103-104].

Моделі медіацій можна об'єднати в декілька груп:

- 1) моделі, що різняться варіантами внутрішнього устрою програм і колом учасників;
- 2) моделі, що різняться способами, якими програми пов'язані з кримінальним процесом;
- 3) варіанти програм за параметром суб'єкта, який проводить медіацію.

Не дивлячись на високу міру поширеності й розробленості програм відновного правосуддя в європейських країнах, перенесення технологічної складової цих програм в українську практику є складною проблемою. Насамперед це пов'язано з відсутністю законодавчої бази, що підтримує ту або іншу модель відновної програми. Це ускладнює процес використання технологій примирення, вносячи елемент неоднозначності оцінки, що відбувається з точки зору закону та правоохоронних органів.

Другим моментом, що ускладнює використання процедури примирення в українській практиці, є відсутність підготовлених фахівців, здатних організувати й реалізувати програму, обмежену кількістю методичних рекомендацій для практичних фахівців, передового досвіду і можливістю отримувати освітні й консультативні послуги для фахівців. Відсутність системи професійної підготовки медіаторів є одночасно слідством і причиною несформованості інституту примирення в Україні.

Третім моментом технологічного вакууму є неможливість повного перенесення теорії та практики відновного правосуддя європейських країн в українську практику. Ця неможливість багато в чому обумовлена першими двома негативними моментами, а також тим, що в українському суспільстві та співтоваристві фахівців нині відсутнє соціальне замовлення на існування таких процедур. Відновне правосуддя передбачає включення суспільства як самостійного суб'єкта, зацікавленого в реалізації програм примирення.

Не дивлячись на наявність об'єктивних перешкод для реалізації програм відновного правосуддя, існує також сучасний український досвід використання моделей відновного правосуддя. У процесі практичного використання виділяються нові форми існування інституту примирення, зокрема такі: місцеві служби примирення, шкільні служби примирення, родинні конференції на базі шкіл або комісій у справах неповнолітніх. Ці форми використовують класичні підходи до організації процесу примирення, враховують особливості української системи правосуддя, залучають вже існуючі структури до процесу примирення. Розробляються й використовуються технології, що забезпечують реалізацію принципів відновного правосуддя та зважають на національну специфіку. Виходячи з перерахованого, можна говорити про формування української моделі відновної юстиції.

Програми медіації в Україні не є новиною. Такий проект почав впроваджуватися ще в 1994 р. спільними зусиллями двох організацій: «Search for Common Ground» («Пошук спільних підходів», США) і Донецьким науково-практичним психологічним центром [4, с. 44]. За їх ініціативою в Україні виникла мережа громадських організацій, які почали займатися альтернативним способом вирішення конфліктів і були об'єднані під загальною назвою «Українська група медіації». Своїм завданням вони вбачали пропаганду й розповсюдження в Україні досвіду альтернативних способів вирішення конфліктів, що мали низку переваг, порівняно з традиційними формами їх вирішення, і були широко розповсюджені в багатьох країнах світу.

Досвід застосування альтернативних способів вирішення конфліктів (особливо медіації) в Україні показав високу їх ефективність у більшості типів спорів, особливо коли дуже важливим є збереження взаємовідносин після вирішення спорів або коли є необхідність у швидкому прийнятті рішення, у конфіденційності, у максимальному зменшенні психологічної травми, пов'язаної з процесом вирішення конфлікту, або просто потрібно дійти до мирової угоди з мінімальною затратою сил, енергії й часу.

Для запровадження відновлювального правосуддя в кримінальне судочинство України необхідно відпрацювати механізм застосування процедур примирення жертви й правопорушника на практиці та їх законодавче відображення в Кримінальному процесуальному кодексі України (за зріцень можна використати норми Кримінального процесуального кодексу Польщі й запропонувати аналогічно врегулювати ці процедури в Україні) [5]. Здійснення процедури примирення можливе лише за умови добровільної участі сторін. Добровільна участь передбачає добровільну згоду, яка у свою чергу означає й інформовану згоду. Отже, до початку застосування медіації необхідно переконатися, що сторони володіють повною інформацією про свої права, характер і процедуру процесу, можливі наслідки своїх рішень. Також повинні вживатися допоміжні заходи для усвідомлення сторонами свого права на правову підтримку, тлумачення й роз'яснення. Процедура медіації не може застосовуватися у випадку неусвідомлення будь-якою стороною значення цього процесу. Крім того, ні жертву, ні правопорушника не можна схилити до медіації нечесними способами. Концепція вільної згоди й добровільної участі має життєво необхідне значення у зв'язку з вимогами ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод: ця стаття передбачає вільний доступ до судових органів, коли висунуті звинувачення про вчинення злочину («справедливе й відкрите слухання <...> незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»). Медіація правопорушника й потерпілого може бути прийнята тільки в тому випадку, якщо це право не порушується. Підґрунтям проведення медіації має виступати коло обставин, що визнаються обома сторонами. Участь правопорушника в процесі медіації можлива лише за умови визнання ним своєї вини у вчиненні правопорушення, що автоматично призводить до втрати сенсу застосування щодо нього презумпції невинуватості. З іншого боку, така участь не повинна трактуватися як показник вини правопорушника.

Відновлювальне правосуддя покликане не ліквідувати офіційне правосуддя, а надати йому завдяки використанню визначеного способу розв'язання кримінальних ситуацій відновлювальний характер [6, с. 37]. Для проведення медіації між правопорушником і потерпілим необхідне залучення третьої сторони, яка б сприяла досягненню поставлених цілей. Медіатор (посередник) повинен бути наділений відповідною компетенцією й у процесі здійснення медіації зберігати неупередженість і

нейтральність. Безсторонність медіатора є запорукою створення належних умов для співпраці потерпілого та правопорушника, зрештою, відштовхуючись від гарантій про його безпристрасність, сторони погоджуються брати участь у процесі [7, с. 25]. Медіатори не виконують функцій ні суддів, ні арбітрів. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи можливий варіант її розв'язання. Медіатори повинні залучатися з усіх прошарків суспільства та мають добре розуміти реалії й особливості місцевих культурних та етнічних спільнот.

Історія відновного правосуддя в Україні бере свій початок із 2003 р., якщо не брати до уваги традиційні форми розв'язання конфліктів у дорадянський період часу. Саме в 2003 р. вперше в Україні почала розвиватися практика реалізації програм відновного правосуддя: спочатку Українським Центром Порозуміння на базі Дарницького районного суду, а потім й іншими організаціями, які приєдналися до руху за відновне правосуддя, як у Києві, так і в регіонах України. Це такі організації, як Дитячий християнський фонд «Віра в майбутнє» (м. Івано-Франківськ), Агентство регіонального розвитку «Гармонія» (Червоногвардійський район, АР Крим), Луганська обласна група медіації, «Молодь за демократію» (м. Харків), Львівська міська асоціація посередників у справах родини, Одеська обласна група медіації.

На початковому етапі подібні програми в Україні ставили перед собою завдання формування довіри з боку системи правосуддя, встановлення партнерських відносин, розробки механізмів взаємодії та, нарешті, знайдення відповіді на питання щодо того, чи є програми відновного правосуддя в Україні реальними. Звичайно, ще дуже рано судити про те, якими можуть і повинні бути ті моделі програм відновного правосуддя, які будуть рекомендовані для подальшого розвитку й впровадження в практику в Україні. Відповідь на це питання дасть детальна оцінка експериментальних моделей. Однак уже сьогодні можна стверджувати, що програми відновного правосуддя в Україні реальні, вони задовольняють потреби потерпілих і правопорушників та вимагають подальшого розвитку й впровадження. Якщо ми приймаємо цю точку зору, то наступним етапом має бути пошук відповідей на питання, що дозволять представити остаточний вигляд української моделі відновного правосуддя. Як би не хотілося деяким громадським організаціям назавжди залишитися в експериментальному полі, що допускає розмаїття форм, механізмів і процедур, робота в правовому полі вимагає конкретного й чіткого їх закріплення в законодавстві. Без цього подальший розвиток відновного правосуддя буде суттєво обмежено експериментальними площадками, він буде залежати переважно від особистої мужності суддів і прокурорів, ініціативи громадських організацій і донорських грошей.

У цілому можемо сказати, що, не дивлячись на існування об'єктивних перешкод розвитку відновного правосуддя (відсутність спеціальної законодавчої бази, обмежена кількість методичних і технологічних розробок у цій області, відсутність системи підготовки фахівців), інститут примирення в Україні розвивається й удосконалюється, набуває національних рис, властивих тільки цій моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід. Соціологічний аспект [Електронний ресурс] / Альона Горова. – Режим доступу : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Gorova_sociology.pdf
2. Прокопенко Н. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід. Конфліктологічний аспект [Електронний ресурс] / Надія Прокопенко. – Режим доступу : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Prokopenko_CrimeAsConflict.pdf
3. Головки Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головки. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
4. Коваль Р. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні / Роман Коваль, Наталія Пилипів // Щоквартальний бюлетень «Відновне правосуддя в Україні». – 2012. – № 1-4 (18). – С. 44-57.
5. Замніус В. Передумови впровадження процедури медіації в Україні [Електронний ресурс] / Віталій Замніус, Денис Ковриженко, Віра Землянська. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=572&iar_id=602&as=2
6. Райт М. Парадигма восстановительного правосудия [Электронный ресурс] / Мартин Райт. – Режим доступа : http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/03-Aktualna_tema/010302.pdf

7. Боброва О. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід (психологічний аспект) [Електронний ресурс] / Олександра Боброва. – Режим доступу : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Bobrova_psych.pdf

REFERENCES

1. Horova, A. "Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience. Sociological aspect", available at : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Gorova_sociology.pdf
2. Prokopenko, N. "Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience. Conflictological aspect", available at : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Prokopenko_CrimeAsConflict.pdf
3. Holovko, L.V. (2002), *Alternativy uholovnomu presledovaniyu v sovremennom prave* [Alternatives to prosecution in modern law], Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
4. Koval, R. and Pylypiv N. (2012), "Status of implementation of restorative justice in Ukraine", *Shchokvartalnyi byulleten «Vidnovne pravosuddya v Ukrayini»*, no. 1-4 (18), pp. 44-57.
5. Zamnius, V., Kovrizhenko, D. and Zemlyanska, V. "Prerequisites of introduction of mediation procedure in Ukraine", available at : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=572&iar_id=602&as=2
6. Rayt, M. "Paradigm of restorative justice", available at : http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/03-Aktualna_tema/010302.pdf
7. Bobrova, O. "Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience (psychological aspect)", available at : http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Bobrova_psych.pdf

УДК 342.1: 172.1: 323.1

ГЕНЕЗА ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ФОРМИ УНІВЕРСАЛЬНО-ЗАГАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСТВА

Сметюх В.С., аспірантка

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна
egoist17@bigmir.net*

Досліджено основні тенденції й особливості наукових підходів щодо розуміння концепції національної держави. Проаналізовано співвідношення понять «правова держава» й «національна держава». Визначено сутність, пріоритети, основні засади й напрями реалізації державної етнонаціональної політики. Зроблено висновок, що у світовій практиці державотворення національна держава затвердилася як одна з форм реалізації рівноправності й самовизначення народів, суверенітету та демократичних принципів здійснення національної політики.

Ключові слова: право націй на самовизначення, державотворчий процес, концепція національної держави, етнонаціональна політика, поліетнічна держава.

ГЕНЕЗИС ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА КАК ФОРМЫ ОБЩЕУНИВЕРСАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Сметюх В.С.

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина
egoist17@bigmir.net*

Исследованы основные тенденции и особенности научных подходов к пониманию концепции национального государства. Проанализировано соотношение понятий «правовое государство» и «национальное государство». Определены суть, приоритеты, основные принципы и направления реализации государственной этнонациональной политики. Сделан вывод о том, что в мировой практике государствообразования национальное государство утвердилось как одна из форм реализации равноправности и самоопределения народов, суверенитета и демократических принципов осуществления национальной политики.